

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

**Şakir Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim.*
İstanbul: Nesil, 2012, 9786051313429, 400 s.**

Sami Arslan*

İsimlerin vâzının kim olduğu dilbilimcilerin öteden beri tartışageldikleri bir meseledir. “İlk isim veren” kim olursa olsun İnsanın varlık ve olayları isimlendirme ihtiyaç ve yeteneğine sahip olduğu ise bir gerçektir. “Olup biten”i anlamamanın belki de en kestirme yolu var olanı parçalara ayırmaktan geçmektedir. Şakir Gözütok’un *İslam’ın Altın Çağında İlim* isimli eseri Emeviler ve Abbasiler dönemi İslam medeniyetini eğitim-öğretim nokta-i nazarından anlama gayretinin bir tezahürüdür.

Eser önsöz, giriş, dokuz bölüm, sonuç, dizin ve kaynaklardan oluşmaktadır. Girişte İslam Medeniyeti’nin ilim üzerine inşa edildiğini belirten müellif bu medeniyetin inşa sürecinde istifade ettiği bir takım referanslar olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde Müslümanlar Mısır’ın fethiyle İskenderiye Okulu etkisindeki Hermetik düşünce ile tanışmıştır. Daha sonra Müslüman gelenekteki “rıhle” yi anımsatan hareketler zuhur etmiş, İskenderiye’de bulunan düşünürler sırasıyla Antakya Okulu, Harran Okulu ve nihayet Bağdat Okulu’na gelip yerleşmişlerdir. Mezkur okulların etkisiyle Yeni Eflatuncu felsefe ile tanışılmış akabinde ise tercüme hareketlerine başlanmıştır. Bu “tanışma” ve tercüme hareketleri karşılıklı olmuş (örneğin Endülüs’te mukim Toledo Okulu’ndaki Yahudiler Arapça’dan Latince’ye tercüme yapmışlardır. Keza Arapça konuşup Arapça “yaşayan” Hristiyan düşünürlerin yaptığı çeviriler de mezkur “işteş” fiilin semerelerindedir) yeni sorulara verilen cevaplarla İslam Medeniyeti’nin temeline yeni bir harç atılmıştır. Bu harcın tezahürü ise ontoloji/kelam sahasında olmuştur.

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, sarslan@fsm.edu.tr

“İslâmî eğitim-öğretimin temel esasları” isimli ikinci bölümde İslâmî eğitim ve öğretimin şifahî ve kitabî olarak geliştiğini belirten Gözütok, bu bölümde İslami eğitim-öğretiminin karakteristik dediği özelliklerini saymaktadır. Buna göre şifahî ve kitabî kaynaklara dayanan bu metodun merkezinde öğretmen vardır ve bu aynı zamanda öğrencinin de istediği hocayı seçme fırsatı olduğu anlamına gelmektedir. Bazı öğrencilerin ilim tahsili için Endülüsten “Doğu’ya” yaptıkları seferler buna verilen örneklerdendir. Bu bölüm İslâmî eğitimin çoğulcu oluşuna ve bu eğitimde fırsat eşitliğinin olduğuna değinilerek bitirilmiştir. Fırsat eşitliği için verilen örneklerden en ilginç coğrafya ansiklopedisi *Mucemu’l-Buldân* ve bibliyografya eseri *Mu’cemu’l-Udebâ* müellifi el-Hamevî’dir. Bu örneği ilginç kılan ise El-Hamevî’nin azatlı bir köle olmasıdır.

Üçüncü bölümün adı “Emeviler döneminde ilim ve öğretim”dir. Bu bölümde Kur’an, Arap dili, fıkıh, hadis, kelam ve tasavvuf ilmindeki gelişmelere “değnilmiş”, sistematik olarak Abbasiler döneminde yapılmakla birlikte Emeviler döneminde de tercümelerin yapıldığına dikkat çekilmiştir. Bu bölümde vurgulanan temel bir konu da Emeviler’in Hz. Peygamber dönemindeki kurumları olduğu gibi devraldıkları ve bu kurumlar üzerine bir şey ilave etmedikleridir. Bununla beraber aynı bölümde küttâp (mektep) ve camilerde çocukların eğitimi ile camilerdeki yüksek öğretimden örnekler verilmiştir.

Kitabın ekseriyetini oluşturan ve “Abbasiler döneminde öğretim” başlıklı dördüncü bölümde ilke olarak ortaya konulan şey Abbasiler’in Emeviler’den farklı olarak yeni kurumlar ihdas etmesi ve mezkur dönemde yeni ilimlerin tedvin edilmesidir. Bu minvaldeki yenilikler ise örneğin Garîbu’l-Kur’an ilminin tesisi, Arap Dili ve Edebiyatı’nda Basra ve Küfe Ekolleri’nin kurulması, fıkıh sahasında fıkıh usulü ve hilaf ilimleri, hadiste cerh ve tadil ile garîbu’l-hadis ilimlerinin tedvin edilmesi, “rîhle”nin yerini kitap merkezli hadis talimine bırakmış olmasıdır. Tabakat eserleri yazılmaya başlanmış, kelam ve felsefede Emeviler döneminde başlanan tercümele sistemleştirilmiş, Yunanca’nın yanı sıra Farsça, Hintçe ve Pehleviceden de eserler tercüme edilmeye başlanmış, Kindî ve Farâbî gibi filozofların yetişeceği ortam hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra Eş’arî ve Maturûdî ekolleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tasavvuf ise ilmî disiplin hüviyetine bürünmüştür. Coğrafya, tıp, astronomi ve kimya ilmindeki gelişmeler ise tabii ilimler alt başlığında değerlendirilmektedir. Çocukların öğretim gördüğü yerlere değinilirken belki de en ilginç yetimlere mahsus küttâpların (mektep) tesis edildiği bilgisidir. Altın çağda yüksek öğretimin anlatıldığı kısımlar ise kitabın nüvesi konumundadır. Mezkur yerde Abbasiler döneminde camilerde verilen muhtelif derslere değinilmiş ve daha sonra Abbasiler’in eğitim-öğretime getirdiği yeniliklerden bahsedilmiştir. Gözütok’un tespitine göre bu dönemde bile bir “gelenekçi çizgi” den bahsetmek mümkündür. Cami ve medreselerde eğitim yapan bu çizginin mukabilinde ise “ulûmu’l-evâil”in öğretildiği beytü’l-hikme ve

dâru'l-hikmeler bulunmaktadır. Beytü'l-hikmelerin ortaya çıkmasını bir anlamda yukarıdan beri zikredilen kurumlarda ulûmu'l-evâil'e dair kitaplar bulundurulmasına bağlayan Gözütok, devamında medreselerin menşei ile ortaya çıkmasına sebep olan amilleri ele alır ve İslam dünyasındaki ilk medreseler ile Nizamiye, Nuriye ve Eyyubiye Medreseleri'nin dökümünü yapar. İlk kurulan medresenin Nizamiye Medresesi değil, Samânoğulları tarafından Buhara'da kurulduğu tespitinde bulunur. İhtisas medreseleri ile devam eden bölüm Mustansariye Medresesi örneğinden yola çıkarak bir medrese külliyesinin müstemilatından örneklerle son bulmaktadır.

“Tasavvufî kurumlarda öğretim” isimli dördüncü bölümde tekke, hankâh ve zaviyenin nüvesinin Hz. Ömer zamanında atıldığı görüşünde olan yazarın bu bölümde ifade etmek istediği temel ilke mezkur kurumlarda tasavvufî eğitimin yanı sıra şeri ilimlerin de öğretildiği ve bunun da insanı “kamil” olmaya götüren süreçteki rolünün büyük olduğudur.

Beşinci bölüm “Muhtelif mekanlarda öğretim” başlığını taşımaktadır. Çöl (Emevi emirlerinin bir çoğu badiyede belli bir müddet kalmışlardır, bu yüzden de badiye için “emirler mektebi” denilmektedir.), han ve hususi dükkânlarda da öğretimin yapıldığını belirten yazar uzun yolculukların bile öğretim için bir fırsat olarak değerlendirildiğini kaydetmektedir.

Kâğıdın Müslümanlar tarafından kullanılma serüveni ile başlayan “İslam dünyasında kütüphaneler” başlıklı altıncı bölümde kitap çarşılarının varlığına ve İslam dünyasındaki ilk mamur kütüphanenin Basra'da kurulduğuna dikkat çekilmiş, ardından umumi kütüphaneler ile cami, medrese, ribat ve hususi kütüphanelere örnekler verilmiştir.

Yedinci bölüm “Cami ve medreselerde derslerin işlenişi”ne dairdir. Burada mezkur meclislerde derslerin nasıl işlendiği, zamanı, dersin takipçileri, -ki bazı meclislerde kadınlar da talebe olarak bulunabilirdi- ve nihayet icazet çeşitlerine yer verilmektedir.

“Yüksek öğretimde öğretim elemanları” başlıklı sekizinci bölümde ise Şakir Gözütok tedris faaliyetinde bulunanlar için kullanılan müderris, şeyh, müid ve müfid gibi kavramalara değinmiş daha sonra bölümü bunların ders mukabilinde aldıkları “maaş” konusu ile bitirmiştir.

Dokuzuncu ve son bölüm “İslam'ın altın çağında kadın öğretimi”dir. Hz. Peygamber döneminde Suffetu'n-nisâ olmasına rağmen daha sonraki süreçte kadınların tedristen kısmen el çektirildiğini kaydeden Gözütok, bu fetret dönemi geçtikten sonra kadın alimlerin sayısında artış olduğunu da belirtmektedir. Nitekim İbn-i Esir'in (ö.630/1233)*el-Kâmil fi't-Târih*'inde kendisinden bahsedilen kadın alim sayısı üç iken, İbn-i Hacer Askalanî'nin 852/1448 *ed-Dürerü'l-Kâmine*'sinde bu sayı yüz doksan üçe e balığıdır.

Eserde dikkati çeken üç şeyden birincisi eserin ismi, ikincisi uslubu, üçüncüsü ise kurgusudur. Müellifin Hz. Peygamber ve hulefa-i raşidin dönemlerinin “gerçek anlamda” bir asr-ı saadet olmasını vurgulamasına rağmen Emevi ve Abbasi dönemlerini Altın Çağ olarak değerlendirmesini paradoks olarak okumak mümkündür. Ayrıca müellifin hangi dönemleri altın çağ olarak isimlendirdiği hususunda mütereddit olduğu gözükmektedir. Zira altın çağ önsözde Emevi-Abbasi dönemlerine tekabül ederken, üçüncü bölümde sadece Abbasiler’e tekabül etmektedir. Yazar yine aynı bölümde Zengîler ve Eyyubîler döneminin de altın çağ içerisinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Eserin uslubunda ise yoğun bir anakronizm dikkati çekmektedir. Eserde kullanılan şu kelimeler anakronizme örnek olarak verilebilir: Düşünür, öğretmen, öğrenci, ülke, fetva vermekle meşgul olmak, İslam ülkeleri, ilkokul (Hamurabiler döneminde), mektep öğretmenlerine ilk maaş bağlayan Hz. Ömer, Kerker Mahallesi, Kantara Sokağı, yüksek öğretim, uzay bilimciler, mahalle mektebi, öğretmen adayı, staj, öğretmenlik mesleği.

Eserin en dikkat çekici olan tarafı ise Emevi ve Abbasiler örneğinde İslam medeniyetinin kurumsal bir medeniyet olduğu iddiasıdır. (Emeviler Hz. Peygamber döneminde başlayıp hulefa-i raşidin döneminde devam eden eğitim-öğretim kurumlarını ve programlarını olduğu gibi almıştır, s. 46) (Küttaplar (mektepler) bilindiği gibi Müslümanların cahiliyye Araplarından aldığı bir kurumdu, s. 135) Esasında apolojik bir yaklaşımın ürünü olan bu düşünce İslam Medeniyetinin sivil bir medeniyet olmasından sarf-ı nazar edilerek, ona adeta bir müessese medeniyeti gözüyle bakmanın tezahürüdür.

Kaynakların yoğun olarak kullanıldığı eserde bu yoğunluktan kaynaklanması muhtemel anormallikler de göze çarpmaktadır. Örneğin “Hz. Ömer döneminde Küfe Şehri’nin “Merkez Camii’nde aynı anda fıkıh öğretimi yapan yüz ders halkası”, (s. 195),”el-Vâsiti’nin Bağdat Rufase Camii’ndeki ders meclisine yüz bin kişiden fazla katılımın olduğu zamanlar oluyordu”(s. 196) “Abdullah b. Mübarek Mescidi’nde ders veren el-İsfereyânî’nin derslerine yedi yüz bin fakihin katıldığı “ (s.196), Tabiinden olan el-Hilâlî’nin mektebinde rivayete göre üç bin çocuk derse katılırdı.” (s. 68) gibi ifadeler kaynaklardaki ifadelerin eleştirilmeye tabi tutulmadan iktibas edildiğine yorulabilir. Bolca örnekle zenginleştirilen eserde dikkati çeken ve okuyucuyu yoran bir başka husus ise şahısların bir hayli uzun olan künyelerinin metin içerisinde verilmesidir.

Sonuç olarak Şakir Gözütok tarafından zengin bir bibliyografya ile hazırlanan *İslam’ın Altın Çağında İlim* isimli çalışma, Emevi ve Abbasi dönemlerindeki eğitim-öğretim faaliyetlerin dökümünün yapıldığı ansiklopedik bir eserdir.